

بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل

شهناز رفیعی حصار^۱

توران سلیمانی^۲

تاریخ وصول: ۹۵/۱۱/۱۹

تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۵/۱۴

چکیده

هدف از تحقیق حاضر بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل می‌باشد. این تحقیق از لحاظ هدف تحقیق از نوع کاربردی، از لحاظ نوع روش، توصیفی و همبستگی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل می‌باشد که تعداد آنها برابر ۷۵۵۴ نفر می‌باشد. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده و تعداد نمونه آماری برابر ۳۶۷ نفر بدست آمده است که با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. به منظور گردآوری داده‌های مورد نیاز، از پرسشنامه استاندارد هویت ملی (ایرانی) احمدی و پرسشنامه‌های محقق ساخته استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و هویت دینی سراج زاده (۱۳۸۳) استفاده شده است. برای تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۲ و برای تحلیل فرضیات از آزمون T تک نمونه‌ای و ضریب رگرسیون تک متغیره استفاده شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که میانگین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و هویت ملی در بین دانش‌آموزان بیشتر از حد متوسط است. همچنین نتایج نشان می‌دهد که استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت ملی دانش‌آموزان تأثیر منفی معنی‌داری دارد.

واژگان کلیدی: شبکه‌های اجتماعی مجازی، هویت ملی، هویت دینی، دانش‌آموزان.

۱- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم تربیتی، پردیس علوم و تحقیقات اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

۲- استادیار، گروه علوم تربیتی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران. (نویسنده مسئول).

t.soleimani@yahoo.com

مقدمه

جوامع مختلف تحت تأثیر تحولات بسیار عظیم علمی-تکنولوژیک به سمت جامعه اطلاعاتی یا جامعه شبکه‌ای در حال حرکت‌اند. جامعه شبکه‌ای، جامعه‌ای است که ساختار آن متأثر از فن‌آوری است. در جامعه شبکه‌ای، جوامع با چالش‌هایی چون نابرابری اجتماعی، هویت‌های جدید، تمایزپذیری و شالوده‌شکنی نهادهایی نظیر دولت، و فرصت‌هایی چون نقش اینترنت و شبکه‌های اجتماعی در پژوهش، خلاقیت، تعامل و همزیستی جهانی، شکل‌گیری هویت سیال و غیره رو به رو شده‌اند. به نظر می‌رسد به علت وجود این چالش‌ها انسجام اجتماعی و هویتی در جامعه اطلاعاتی و به خصوص در کشورهای در حال توسعه مانند ایران متزلزل شده است. فرآیند جهانی شدن با گسترش قلمرو روابط زندگی اجتماعی دنیای اجتماعی افراد را بسیار بزرگتر می‌کند و احساس کنترل‌ناپذیر شدن چنین دنیایی را در آن‌ها به وجود می‌آورد. دستیابی به یک شبکه جهانی، افراد را با انبوهی از اطلاعات و نشریه‌های الکترونیکی رو به رو می‌کند که با استفاده از ارتباط سنتی امید دستیابی به آن‌ها را نداشته‌اند. از آن جا که اینترنت شیوه‌ای ارتباطی آینده را دگرگون کرده است، یک چالش عمومی برای اشخاص و همچنین برای دولت‌ها محسوب می‌شود. اینترنت مانند یک دنیای مجازی عمل می‌کند و به افراد فرصت تجربه شکل خاصی از ارتباط‌های اجتماعی را می‌دهد که در آن حضور اجتماعی واقعی وجود ندارند. در واقع ارزش‌های اجتماعی جدیدی ارائه می‌شود که منحصر به گروه‌ها و اجتماعات مجازی است (Dehgan & Nikhbakhsh, 2006: 47).

شبکه‌های مجازی یکی از مهم‌ترین ابزارها برای نمود یافتن اثرات جهانی‌شدن است. این فضا عرصه وسیعی از اطلاعات و نمونه‌های مختلف معنایی را ایجاد می‌کند. افراد در مواجهه با این فضا و تکرر منابع در ساخت هویت، دچار تعلیق (معلق بودن و سردرگمی) می‌شوند. از بین رفتن زمان و مکان و نقش بیشتر فضا در دنیای مجازی تجلی آشکاری دارد. افراد در مواجهه با این فضای دوم، بنیان‌های هویت خود را متزلزل می‌بینند و دچار تردید و اضطراب می‌شوند. امروزه، گسترش فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، بر ابعاد مختلف زندگی بشر (سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، امنیتی و اقتصادی) تأثیر گذاشته است. با کم‌رنگ شدن اهمیت زمان و مکان و بی‌نیازی به مکان مشترک برای برقرار ارتباط، افراد به شکل بسیار آسان‌تری می‌توانند در فضای مجازی با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. این شکل جدید برقراری ارتباط موجب تحول در فرهنگ و هویت جوامع می‌شود. یکی از جنبه‌های مهمی که از فن‌آوری‌های اطلاعاتی ارتباطی جامعه اطلاعاتی تأثیر می‌پذیرد، هویت است. هویت، به عنوان یکی از منابع شناخت، از مسائل مهم جوامع بشری است. بدون تردید می‌توان گفت که هویت از نیازهای روانی انسان و پیش‌نیاز هرگونه زندگی جمعی است (Khajeh Shokuhi, 2013).

با توجه به تغییرات به وجودآمده در سطوح ملی و بین‌المللی، شاخص‌های هویت ایرانی دچار چالش عمیقی شده‌اند. از میان آحاد ملت ایران، قشر جوان بیش‌ترین تأثیر را از این تحولات پذیرا شده و به

بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان . . .

نحوی دچار چالش‌های هویتی و گسیختگی در امر هویت‌یابی گشته‌اند. یکی از مهم‌ترین جنبه‌های هویت که دچار گسیختگی و دگرگونی عمیق شده، هویت دینی جوانان است. به همین سبب، مسئله هویت دینی، یکی از مهم‌ترین مسائل است.

موضوع هویت دینی و الگوی آن در ارتباط با هر دینی متفاوت است. زیرا هویت دینی به شدت به ماهیت و تاریخ ادیان، تاریخ جنبش‌های مذهبی و نوع عقاید دینی مربوط می‌شود. بنابراین در اندازه‌گیری هویت دینی در هر دین خاص باید به ترجیحات دینی، نوع طبقه‌بندی فرقه‌ها، و ارزش‌ها و نگرش‌های مذهبی هر کدام توجه کرد. در واقع هویت دینی عبارت است از شناخت ارزش‌ها و احساس تعلق فرد نسبت به عضویت در یک اجتماع دینی خاص و همچنین می‌توان گفت که هویت دینی مجموعه‌ای نسبتاً پایدار و ثابت از ایستارهاست که فرد از رابطه خود با دین در ذهن دارد. هویت دینی به عنوان هویت جمعی متضمن آن سطح از دینداری است که با مای جمعی یا همان اجتماع دینی یا امت مقارنت دارد (Hajeyani, 2009).

از منظر روان‌شناختی، هویت دینی به رابطه آدمی با دین و مؤلفه‌های آن، میزان تعلق و گرایش‌های فرد بر حول ارزش‌ها و موازین دینی و چگونگی تأثیر آن‌ها در زندگی او در نظر گرفته شده که دارای ابعادی همچون رابطه فرد با خویشتن، رابطه فرد با خدا، رابطه فرد با جهان هستی و رابطه فرد با جامعه است (Barikani, 2014). از سوی دیگر هویت ملی به عنوان پدیده‌های سیاسی و اجتماعی نوزاد عصر جدید است و به عنوان یک مفهوم علمی، از ساخته‌های تازه علوم اجتماعی است که از نیمه دوم قرن کنونی به جای مفهوم «خلق و خوی ملی» رواج گرفته است (Tajik, 2010). امروزه با وجود شبکه‌های اجتماعی مجازی که به طور گسترده در سرتاسر جهان رواج دارد و حتی جلوگیری از آن نیز تا حدودی ناممکن است، هویت ملی و دینی جوانان ایرانی را با چالش‌های جدیدی روبرو کرده و به جرات می‌توان گفت که در حال تغییر دادن است.

از زمان ایجاد اولین شبکه اجتماعی مجازی تاکنون هزاران نوع از این دست وب سایت‌ها در سطح جهان ایجاد شده‌اند. در حال حاضر شبکه‌های اجتماعی مجازی به یکی از مهم‌ترین ابزارهای ارتباطی در سطح جامعه و جهان تبدیل شده و از شهرت فراوانی برخوردار هستند (Pampek & et al, 2009).

برای بسیاری از افراد استفاده از این شبکه‌ها به عنوان یکی از کارهای روزمره در نظر گرفته می‌شود. شبکه‌های اجتماعی مجازی، مکان‌هایی هستند که در آن‌ها افراد فرصت پیدا می‌کنند تا خود را معرفی نموده، ویژگی‌های شخصیتی خود را بروز داده و با سایرین ارتباط برقرار کنند و این ارتباطات را حفظ نمایند. این تارنماها به طور بالقوه‌ای چه در سطح روابط بین فردی و چه در سطح روابط اجتماعی، توانایی ایجاد تغییرات اساسی در زمینه زندگی اجتماعی هر فرد را دارند. در اغلب موارد مهم‌ترین تأثیر این گونه تارنماها را حفظ و ارتقا روابط گذشته می‌دانند. این در حالی است که نباید از نقش این تارنماها در شکل‌گیری روابط جدید بین فردی غافل شد (Walter et al, 2012).

با توجه به مطالبی که ذکر گردید، می‌توان گفت که افراد کره خاکی در هر نقطه‌ای که باشند، به نحوی با این تحولات گسترده رو به رو هستند و ابعاد گوناگون زندگی افراد به طور همه جانبه‌ای تحت تأثیر رسانه‌های نوین از جمله اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی قرار گرفته است، به طوری که نمی‌توان آثار و پیامدهای این فن‌آوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی را انکار کرد. ایران نیز همزمان با سایر کشورها در معرض این تغییرات قرار گرفته است و ابعاد زندگی مردمان این مرز و بوم تحت تأثیر فرآیندهای جهانی دستخوش تغییرات و دگرگونی‌های عمیقی شده است. بر این اساس هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل می‌باشد و در قالب این هدف اصلی، اهداف اختصاصی زیر نیز دنبال می‌شود:

۱- بررسی وضعیت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در بین دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل

۲- بررسی وضعیت هویت ملی در بین دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل

۳- بررسی وضعیت هویت دینی در بین دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل

۴- بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت ملی دانش‌آموزان دختر متوسطه دوره دوم شهر اردبیل

۵- بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت دینی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل.

مروری بر ادبیات تجربی پژوهش بیانگر این است که رسانه‌های نوین به ویژه شبکه‌های اجتماعی مجازی و تأثیر آن بر ابعاد مختلف زندگی موضوع پژوهش‌های تجربی محققین داخلی و خارجی قرار گرفته است. برخی از این تحقیقات به بررسی آثار مثبت شبکه‌های اجتماعی مجازی و برخی نیز به بررسی تأثیرات منفی شبکه‌های اجتماعی مجازی پرداخته‌اند. در ذیل به برخی از پژوهش‌های انجام شده در این حوزه اشاره می‌شود.

به نظر کلول و پاینر^۱ (۲۰۰۰) قرار گرفتن در معرض رسانه‌هایی چون اینترنت و ماهواره می‌تواند بر نگرش‌ها و رفتار و هویت مردم تأثیر بگذارد. تداوم پرداختن به آن‌ها ممکن است در بلند مدت تأثیر منفی داشته باشد و باعث کاهش همدلی^۲، عدم بازداری^۳، پاسخ‌های پرخاشگرایانه، عدم احساس تعلق ملی و مذهبی و تقویت این عقیده شود که دنیا محل خطرناکی است.

---

1 - Clol, Payner

2 - Empathy

3 - Disinhibition

بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان . . .

روبرتنز^۱ و همکاران (۲۰۰۴) در تحقیقی با عنوان رابطه بین هویت قومی و ملی با عزت نفس، خوش‌بینی و افسردگی دانش‌آموزان نشان داده‌اند که هویت قومی و ملی سازه معتبری برای نوجوانان است و با عزت نفس، خوش‌بینی و افسردگی رابطه دارد. به عبارت دیگر، سطح بالاتر هویت قومی و ملی با سطح بالاتر عزت نفس و سطوح پایین‌تری از نشانه‌های افسردگی رابطه دارد.

استفانسو و همکارانش^۲ (۲۰۰۶) در پژوهش خود که بر روی دانش‌آموزان ۱۵ تا ۱۸ ساله در هفت مدرسه انجام دادند به این نتیجه رسیدند که استفاده از اینترنت با حالت‌های مختلف هویت (فردی، ملی و...) رابطه دارد.

طبق تحقیق فینی^۳ (۲۰۰۶) نوجوانانی که به کاوش درباره ملیت و قومیت خودشان پرداخته‌اند و معنای روشنی از آن دارند، سازگاری کلی بهتری نسبت به نوجوانانی دارند که معنای روشنی از قومیت خود ندارند. یعنی با افزایش رشد هویت قومی و ملی پیش‌بینی می‌شود که سلامت روانی - اجتماعی نیز افزایش یابد.

جلیلی فیروزی (۱۳۸۷) در رساله خود با عنوان بازنمایی هویت دینی در فضای مجازی در صد دست‌یابی به برخی از تأثیرات اجتماعی حضور در فضای مجازی در صدد دستیابی به برخی از تأثیرات اجتماعی حضور در فضای مجازی و استفاده از اینترنت به مثابه یکی از فن‌آوری‌های جدید ارتباطی، بر هویت فرد کاربر است. براساس نتایج این پژوهش، ضعف یا قوت عملکرد نهادهای دینی در فضای واقعی در میزان گرایش جوانان به استفاده از فضای مجازی اثرگذار است. از آن‌جا که در فضای مجازی، ساخت ارتباطات دینی بیشتر اقناعی و الگوی ارتباطی گزینشی است، حذف حضور فیزیکی سبب می‌شود ارتباط دینی از یک ارتباط عمودی به یک ارتباط افقی تبدیل شود که به این ترتیب ساخت ارتباطات سنتی ما تحت تأثیر قرار می‌گیرد و متناسب با ارزش‌های دینی، فهم ما از دین را هم تغییر می‌دهد و این مسئله می‌تواند در کوتاه مدت بحران‌زا باشد. در واقع، براساس یافته‌های وی، علت عمده گرایش جوانان به گروه‌های دینی مجازی عدم توانایی گروه‌ها یا نهادهای دینی واقعی به پاسخگویی مناسب به سؤالات مذهبی آنان است.

علوی و همکاران (۱۳۸۹)، در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه هویت ملی و مذهبی در افراد معتاد به اینترنت و غیرمعتاد» با مطالعه ۲۵۰ نفر از کاربران دانشجوی دانشگاه‌های شهر اصفهان به مقایسه هویت ملی و مذهبی و خرده‌مقیاسه‌ای این دو مقوله در افراد معتاد به اینترنت و غیرمعتاد و همچنین به رابطه میان اعتیاد به اینترنت و هویت مذهبی و ملی و تجزیه و تحلیل آن‌ها پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان

---

1 -Rubertens
2=Stefanescu
3- Phiney

می‌دهد که استفاده زیاد از اینترنت و محیط‌های مجازی و اعتیاد به آن می‌تواند با نقایصی در برخی جنبه‌های هویت ملی و مذهبی مرتبط باشد.

عباسی قادی (۱۳۸۹) با انتخاب ۲۰۰ نفر از مراجعه‌کنندگان ۱۵ سال به بالای کافی نت‌های مناطق مختلف تهران، تأثیر بهره‌مندی از اینترنت بر شیوه دینداری افراد را مطالعه کرد. وی با الهام از دیدگاه گیدنز، هویت دینی را به دو نوع سنتی و بازاندیشانه تقسیم نمود. درحالی که در دینداری سنتی، فرد آموزه‌های دینی را حقایق قطعی و تزلزل‌ناپذیر تلقی می‌کند، در دینداری بازتابی، فرد نسبت به آموزه‌های دینی نگرش منعطف‌تر، شکاکانه‌تر و نقادانه‌تر دارد. براساس فرضیه تحقیق، هرچه سابقه استفاده از اینترنت بیشتر، هرچه ساعات کار با اینترنت بیشتر، هرچه مشارکت در فضای اینترنتی قوی‌تر، هرچه انگیزه استفاده جهت‌دارتر و ابزاری‌تر باشد و در نهایت هرچه محتوای پیام‌ها واقعی‌تر تلقی شود، دینداری فرد شکلی بازتابی‌تر پیدا خواهد کرد. یافته‌های به دست آمده، کلیه فرضیات وی را تأیید نمود.

کلانتری (۱۳۸۸) در تحقیق خود با عنوان. هویت دینی و جوانان؛ (نمونه آماری، جوانان شهر شیراز) به این نتیجه رسید که ۸۸ درصد دانش‌آموزان دارای هویت دینی قوی هستند و تنها ۴ درصد پاسخگویان، در این حوزه دارای مشکل یا بحران هستند.

یافته‌های پژوهش احمدپور و قادرزاده (۱۳۹۰) در مطالعه‌شان با عنوان تعامل در فضای سایبر و تأثیر آن بر هویت دینی جوانان حاکی از تأثیرپذیری هویت دینی در ابعاد پنج‌گانه تجربی، پیامدی، اعتقادی، مناسکی و شناختی از تعامل در فضای سایبر است؛ به طوری که تعامل بیشتر در فضای سایبر، نشان دهنده تأثیرات کمابیش جهانی شدن فرهنگ و تعامل در فضای سایبر بر دانشجویان است و پیامدهای آن در جامعه در حال گذار ایران به طور محسوسی مشاهده می‌شود. وضعیت مذکور بر ماهیت آسیب‌زای تعامل در فضای سایبر بر هویت دینی دانشجویان دلالت دارد.

رفعت‌جاه و شکوری (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان اینترنت و هویت اجتماعی تأثیر اینترنت بر برخی از ابعاد هویت اجتماعی) از جمله هویت دینی، هویت قومی، هویت خانوادگی و هویت شخصی (را با استفاده از روش پیمایشی مطالعه کردند. این مطالعه در شهر سنندج در میان دو گروه از دختران، یعنی آن‌هایی که از اینترنت استفاده می‌کردند و آن‌هایی که از اینترنت استفاده نمی‌کردند، صورت گرفته است. نتایج این پژوهش نشان داد که میان دو گروه مذکور به لحاظ هویت دینی، هویت قومی، هویت خانوادگی و هویت شخصی تفاوت معناداری وجود دارد و هویت دینی، قومی و خانوادگی در گروه اول ضعیف‌تر از افراد گروه دوم می‌باشد. همچنین، هویت شخصی و خود‌انگاره افراد در گروه اول ضعیف‌تر از گروه دیگر مشاهده شد.

بشیر و افراسیابی (۱۳۹۱) تحقیقی با عنوان شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و سبک زندگی جوانان: مطالعه موردی بزرگ‌ترین جامعه مجازی ایرانیان انجام دادند. نتایج تحقیق نشان داد که میان عضویت در شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و نحوه اختصاص وقت به سایر فعالیت‌های اجتماعی ارتباط وجود داشته

بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان . . .

و بیشتر پاسخ دهندگان اذعان کرده‌اند که به دلیل استفاده بیش از حد از اینترنت برای فعالیت در شبکه‌های اجتماعی اینترنتی مورد اعتراض سایر اعضای خانواده واقع شده‌اند. همچنین میان عضویت در شبکه‌های اجتماعی اینترنتی با مقوله‌هایی نظیر نحوه ارتباط با جنس مخالف و شیوه محاورات اعضا در محیط بیرونی ارتباط وجود دارد؛ بنابراین می‌توان گفت میان عضویت در شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و سبک زندگی جوانان ارتباط وجود دارد.

جمالی فیروزآبادی (۱۳۹۱) تحقیقی با عنوان رابطه هویت دینی معلمان با هویت دینی دانش‌آموزان مدارس شهر تهران انجام داد. نتایج این تحقیق نشان داد که هویت دینی در تمام ابعاد آن در میان دانش‌آموزان بالاتر از میانگین بوده و قوی است، اما رابطه معنی‌داری میان هویت دینی دانش‌آموزان و دبیران مشاهده نشد. همچنین رابطه قوی و معنی‌داری میان هویت دینی دانش‌آموزان با فرهنگ مذهبی خانواده‌هایشان برقرار است.

با توجه به مبانی تجربی پژوهش، برای تبیین تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل نیازمند چارچوب نظری مناسبی هستیم. بدین منظور در این پژوهش نظریه جامعه شبکه‌ای کاستلز و نظریه هویت‌یابی گیدنز به عنوان مبنای چارچوب نظری پژوهش در نظر گرفته شده است.

کاستلز اعتقاد دارد که همراه با انقلاب تکنولوژیک و تغییر شکل سرمایه‌داری و سقوط دولت‌سالاری در ربع پایانی قرن، شاهد خیزش تظاهرات نیرومند هویت‌های جمعی بوده‌ایم که در دفاع از یگانگی فرهنگی و کنترل مردم بر زندگی و محیط زیست، فرآیندهای جهان‌شمولی و جهان‌وطنی شدن را به مبارزه طلبیده‌اند. این تظاهرات به لحاظ خطوط کلی فرهنگ‌های مختلف و ریشه‌های تاریخی شکل‌گیری هر هویت جمعی، بسیارگوناگون و متنوعند. در بین آن‌ها می‌توان جنبش‌های پیش‌رویی هم‌چون فمینیسم و جنبش محیط‌زیست را دید که در پی تغییر شکل مناسبات انسانی در بنیادی‌ترین سطوح آن هستند. اما همچنین این جلوه‌ها طیف وسیعی از حرکت‌های ارتجاعی را در بر می‌گیرند که مفاهیمی همچون خدا، ملت، قوم، خانواده، یا سرزمین مادری را به سنگر مقاومت و مبارزه تبدیل کرده‌اند. (Castells, 2006)

وی ابتدا به این مسئله می‌پردازد که هویت نه یک امر ذاتی بلکه یک برساخته‌ی اجتماعی است. کاستلز می‌گوید که « برداشت من از اصطلاح هویت، در صورتی که سخن از کنشگران اجتماعی باشد، عبارت است از فرایند معناسازی بر اساس یک ویژگی فرهنگی یا مجموعه به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی که بر منابع معنایی دیگر اولویت داده می‌شود.» اما نکته‌ی محوری در اندیشه کاستلز " برساخته شدن هویت‌ها " است و مهم‌تر اینکه این هویت‌ها چگونه، از چه چیزی، توسط چه کسی، و به چه منظوری بر ساخته می‌شوند. به طور کلی اینکه چه کسی و به چه منظوری هویت جمعی را بر سازد، تا

حدود زیادی تعیین کننده‌ی محتوای نمادین هویت مورد نظر و معنای آن برای کسانی است که خود را با آن یکی می‌دانند یا خود را بیرون آن تصور می‌کنند.

آنتونی گیدنز، متفکر و جامعه‌شناس معاصر، با نظریه‌پردازی در مورد هویت شخصی و اجتماعی و با در نظر گرفتن تأثیرات جهانی شدن و مدرنیته تلاش کرده است تا در تحلیل هویت، بر شکاف میان فرد و جامعه و کنش و ساختار پل بزند و فرآیندهای هویت یابی و هویت‌سازی در دوران مدرن را با در نظر گرفتن تأثیرات دوسویه افراد و ساختارهای اجتماعی تبیین کند.

بر طبق این رویکرد نظری، هویت و ابعاد آن مبتنی بر خویشتنی، متغیر و واجد درجه‌ای از تأملی بودن است. «خود» یک هویت اولیه و بنیادی و الگویی برای فهم همه هویت‌های بعدی است و جنسیت در نحوه تشکل «خود» نقشی تعیین کننده دارد؛ زیرا به تجربه فرد سامان می‌بخشد و آن را در خویشتن ادغام می‌کند (Jenkins, 2002). به علاوه زمینه‌های ساختاری و فرهنگی در شکل‌گیری و باز تعریف هویت و ابعاد آن (از جمله هویت اجتماعی، ملی و مذهبی) موثرند. در دوران معاصر، تحت تأثیر جریان‌ات نو سازی و نوگرایی، هم تأمل و بازاندیشی بیشتری در کنش‌های هویت‌های انسانی صورت می‌گیرد و هم نهادها و سازمان‌های مدرن و رده‌بندی‌های مستتر در آن‌ها نقش مؤثری در تحمیل هویت‌های بیرونی ایفا می‌کنند.

با توجه به مبانی نظری و تجربی، در این پژوهش به دنبال بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل هستیم و سوالات زیر مورد مبنای پژوهش حاضر قرار خواهند گرفت:

۱- استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در بین دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل به چه میزان است؟

۲- وضعیت هویت ملی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل چگونه است؟

۳- وضعیت هویت دینی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل چگونه است؟

۴- آیا استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت ملی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل تأثیر دارد؟

۵- آیا استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت دینی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل تأثیر دارد؟

ابزار و روش

پژوهش حاضر براساس هدف از نوع کاربردی، از لحاظ نوع روش، توصیفی و همبستگی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل می‌باشد که تعداد آنها برابر ۷۵۵۴ نفر می‌باشد. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده و تعداد نمونه آماری

بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان . . .

برابر ۳۶۷ نفر بدست آمده است که با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز تحقیق، به صورت میدانی و با مراجعه به دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه شهر اردبیل انجام گرفت. به منظور گردآوری داده‌های موردنیاز، از پرسشنامه استاندارد هویت ملی (ایرانی) احمدی (۱۳۸۶) استفاده شد که دارای پنج بعد می‌باشد که عبارتند از: عضویت در گروه ملی، دفاع از سرزمین، میراث ملی، ویژگی‌های کلی گروه ملی، دیدگاه‌های دیگران در مورد گروه ملی. همچنین پرسشنامه محقق ساخته برای اندازه‌گیری میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی، مانند سایت‌های اینترنتی فیس بوک، لاین، تلگرام، اینستاگرام و پرسشنامه هویت دینی که توسط سراج زاده (۱۳۸۳) طراحی شده است و دارای سه بعد دینداری، تعلقی و تعهدی است. جهت سنجش روایی پرسشنامه از اعتبار صوری استفاده شده است، به این نحو که پرسشنامه‌ها در اختیار اساتید این حوزه قرار گرفته و توافق آن‌ها در مورد اینکه شاخص‌ها مفهوم مورد نظر را می‌سنجند، اعتبار ابزار اندازه‌گیری مورد تأیید قرار گرفت. برای سنجش ضریب پایایی پرسشنامه‌ها نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. نتایج حاصل از ضریب آلفای کرونباخ به شرح زیر بدست آمده است:

جدول (۱): ضریب پایایی سوالات مربوط به هر متغیر

متغیر	ضریب آلفای کرونباخ
شبکه‌های مجازی	۰/۸۹
هویت ملی	۰/۸۷
هویت دینی	۰/۷۴

یافته‌ها

سوال اول: وضعیت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در بین دانش‌آموزان به چه میزان است؟

جدول (۲): نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای مشخص کردن وضعیت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی

متغیر	میانگین	انحراف معیار	T	معیار مقایسه = ۳	
				درجه آزادی	سطح اختلاف
استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی	۳/۹۶۴۰	۰/۷۵۵۶۱	۹/۲۱۵	۳۶۶	۰/۰۰۰
					میانگین
					۰/۹۶۴۰۶

طبق نتایج جدول شماره (۲) و با توجه به اینکه سطح معنی‌داری خطای آزمون برای سطح اطمینان ۰/۹۵ کمتر از ۰/۰۵ است، بنابراین می‌توان گفت که تفاوت معنی‌داری بین میانگین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در بین دانش‌آموزان (۳/۹۶) با میانگین نظری (معیار مقایسه = ۳) وجود دارد و میانگین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در بین دانش‌آموزان بیشتر از حد متوسط است و به عبارتی در وضعیت نامناسب قرار دارد.

سوال دوم: وضعیت هویت ملی در بین دانش‌آموزان چگونه است؟

جدول (۳): نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای مشخص کردن وضعیت هویت ملی

معیار مقایسه = ۳			T	انحراف معیار	میانگین	متغیر
اختلاف میانگین	سطح معنی داری	درجه آزادی				
۱/۲۱۰۸۲	۰/۰۰۰	۳۶۶	۴۲/۱۸۸	۰/۵۴۹۸۳	۴/۲۱۰۸	هویت ملی

طبق نتایج جدول شماره (۳) و با توجه به اینکه سطح معنی‌داری خطای آزمون برای سطح اطمینان ۰/۹۵ کمتر از ۰/۰۵ است، بنابراین می‌توان گفت که تفاوت معنی‌داری بین میانگین هویت ملی در بین دانش‌آموزان (۴/۲۱) با میانگین نظری (معیار مقایسه = ۳) وجود دارد و میانگین هویت ملی در بین دانش‌آموزان بیشتر از حد متوسط است و در وضعیت مطلوب قرار دارد.

سوال سوم: وضعیت هویت دینی در بین دانش‌آموزان چگونه است؟

جدول (۴): نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای مشخص کردن وضعیت هویت دینی

معیار مقایسه = ۳			T	انحراف معیار	میانگین	متغیر
اختلاف میانگین	سطح معنی داری	درجه آزادی				
۱/۶۳۱۷۹	۰/۰۰۰	۳۶۶	۵۷/۲۹۴	۰/۵۴۵۶۲	۴/۶۳۱۸	هویت دینی

طبق نتایج جدول شماره (۴) و با توجه به اینکه سطح معنی‌داری خطای آزمون برای سطح اطمینان ۰/۹۵ کمتر از ۰/۰۵ است، بنابراین می‌توان گفت که تفاوت معنی‌داری بین میانگین هویت دینی در بین دانش‌آموزان (۴/۶۳) با میانگین نظری (معیار مقایسه = ۳) وجود دارد و میانگین هویت دینی در بین دانش‌آموزان بیشتر از حد متوسط است و در وضعیت مطلوب قرار دارد.

سوال چهارم: آیا استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت ملی دانش‌آموزان تأثیر دارد؟

جدول (۵): خلاصه مدل رگرسیون تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت ملی دانش‌آموزان

ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده
-۰/۲۵۶	-۰/۰۶۵	-۰/۰۶۳

طبق نتایج جدول شماره (۵) ضریب همبستگی بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با هویت ملی دانش‌آموزان برابر $-۰/۲۵$ و ضریب تعیین برابر $-۰/۰۶$ است. به عبارتی می‌توان گفت که $۰/۰۶$

بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان . . .

تغییرات هویت ملی دانش‌آموزان توسط استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تعیین می‌شود و ۰/۹۴ بقیه توسط متغیرهای دیگر تعیین می‌شود.

سوال پنجم: آیا استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت دینی دانش‌آموزان تأثیر دارد؟

جدول (۵): نتایج ضریب رگرسیون تک متغیره تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت ملی دانش‌آموزان

P	T	ضرایب استاندارد		متغیر پیش بین
		BETA	SE	
۰/۰۰۰	۵۹/۰۶۶		۰/۰۷۷	مقدار ثابت
۰/۰۰۰	-۵/۰۵۱	-۰/۲۵۶	۰/۰۳۷	استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی

طبق نتایج جدول شماره (۵) و با توجه به سطح معنی‌داری خطای آزمون برای سطح اطمینان ۰/۹۵ می‌توان گفت که استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت ملی دانش‌آموزان تأثیر منفی معنی‌داری دارد. همچنین ضریب بتا نشان می‌دهد که استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی ۰/۳۵- تغییرات هویت ملی دانش‌آموزان را پیش‌بینی می‌کند. به عبارتی می‌توان گفت که با افزایش میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی، هویت ملی دانش‌آموزان کاهش می‌یابد.

بحث و نتیجه‌گیری

دول غربی، ماهرانه با استفاده از امکانات تکنولوژی و ارتباطات، مانند اینترنت، سایت‌های انتقادی را علیه یک دولت سازمان می‌دهند. پیام‌های کوتاه را از طریق تلفن‌های همراه رد و بدل می‌کنند و مرتب گزاره‌های جدیدی می‌گذارند. آسیب مهم دیگر رسانه‌های نوین، تأثیر بر افکار عمومی و بسیج آن است. به گونه‌ای که به واسطه این رسانه‌ها، نوعی فضای عمومی شکل می‌گیرد و بسیاری افراد، بی‌آن که یکدیگر را ببینند و تبادل نظر کنند، مانند یکدیگر فکر و در نتیجه مانند یکدیگر نیز عمل می‌کنند. بر این اساس، از طریق تولید پیام، شعار و اندیشه، به شیوه‌ای هنری و از طریق تصویر، گرافیک، صدا و موسیقی، تصورات دست‌کاری و بسیج می‌شوند و در نهایت فعالیت سیاسی، این امکان را می‌یابد که با زندگی روزمره آمیخته شود. در این صورت دیگر مانند گذشته، نیازی نیست که برای تبدیل افکار عمومی به نیروی اجتماعی و تغییر اوضاع سیاسی، به اهرمی مانند حزب سیاسی متوسل شد و اگر این تغییر در افکار عمومی پیدا شود، مردم در مواقع مهم تاریخی، خود راه را باز می‌کنند و احتیاجی به اعمال نیرو، فشار و زور و از طریق اهرم‌های جدا از مردم وجود ندارد.

افزون بر این، استفاده جنبش‌های اجتماعی جدید، از شبکه‌های اجتماعی مجازی، آسیب جدی دیگری را برای دولت‌ها به همراه داشته است. جنبش‌های اجتماعی جدید و هویت‌های دگرخواهانه، از

مهم‌ترین جنبه‌های نرم‌افزاری تهدید امنیت ملی هستند. جنبش‌های نوین کنونی، اهمیت بیشتر را به هویت داده و در برابر اشکال جدید سلطه و طرد مقاومت می‌کنند. این جنبش‌ها همچنین تلاش دارند، تا با اشکال جدید تکنولوژی‌های ارتباطی و تغییرات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی سازگار شوند. شبکه‌های اجتماعی مجازی اهدافی برای خود دارند که با تقویت روحیه ملی‌گرایی منافات دارد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که با افزایش میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در بین دانش‌آموزان، هویت ملی دانش‌آموزان روز به روز کمتر می‌شود.

یافته‌های تحقیق با نتایج تحقیق روبرتنز و همکاران (۲۰۰۴) همخوانی دارد. آن‌ها در تحقیق خود نشان می‌دهند که هویت قومی و ملی سازه معتبری برای نوجوانان است و با عزت نفس، خوش‌بینی و افسردگی رابطه دارد. به عبارت دیگر، سطح بالاتر هویت قومی و ملی با سطح بالاتر عزت نفس و سطوح پایین‌تری از نشانه‌های افسردگی رابطه دارد.

یافته‌های تحقیق با نتایج تحقیق استفانوسو و همکارانش همخوانی دارد. آن‌ها در تحقیق خود نشان می‌دهند که استفاده از اینترنت با حالت‌های مختلف هویت (فردی، ملی و...) رابطه دارد.

یافته‌های تحقیق با نتایج تحقیق حافظ نیا و همکاران (۱۳۸۵) همخوانی دارد. آن‌ها در تحقیق خود نشان می‌دهند که گسترش فرآیندهای جهانی شدن در قالب فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات (ماهواره و اینترنت) با هویت ملی رابطه دارد. به بیان دیگر با افزایش میزان استفاده از فن‌آوری اطلاعات، میزان علائق ملی کاهش می‌یابد. همچنین جهانی شدن با تقویت نیروهای فراملی و فروملی منجر به تضعیف علائق ملی دانشجویان می‌گردد.

یافته‌های تحقیق با نتایج تحقیق علوی و همکاران (۱۳۸۹) همخوانی دارد. آن‌ها در تحقیق خود نشان می‌دهند که استفاده زیاد از اینترنت و محیط‌های مجازی و اعتیاد به آن می‌تواند با نقایصی در برخی جنبه‌های هویت ملی و مذهبی مرتبط باشد.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت دینی دانش‌آموزان تاثیر منفی معنی‌داری دارد. همچنین ضریب بتا نشان می‌دهد که استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی ۰/۳۴- تغییرات هویت دینی دانش‌آموزان را پیش‌بینی می‌کند. به عبارتی می‌توان گفت که با افزایش میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی، هویت دینی دانش‌آموزان کاهش می‌یابد.

یافته‌های تحقیق با نتایج تحقیق جلیلی فیروزی (۱۳۸۷) همخوانی دارد. وی در تحقیق خود نشان می‌دهد که ضعف یا قوت عملکرد نهادهای دینی در فضای واقعی در میزان گرایش جوانان به استفاده از فضای مجازی اثرگذار است. از آن جا که در فضای مجازی، ساخت ارتباطات دینی بیشتر اقناعی و الگوی ارتباطی گزینشی است، حذف حضور فیزیکی سبب می‌شود ارتباط دینی از یک ارتباط عمودی به یک ارتباط افقی تبدیل شود که به این ترتیب ساخت ارتباطات سنتی ما تحت تأثیر قرار می‌گیرد و متناسب با ارزش‌های دینی، فهم ما از دین را هم تغییر می‌دهد و این مسئله می‌تواند در کوتاه مدت بحران‌زا باشد.

بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان . . .

در واقع، بر اساس یافته‌های وی، علت عمده گرایش جوانان به گروه‌های دینی مجازی عدم توانایی گروه‌ها یا نهادهای دینی واقعی به پاسخ‌گویی مناسب به سؤالات مذهبی آنان است. یافته‌های تحقیق با نتایج تحقیق احمدپور و قادرزاده (۱۳۹۰) همخوانی دارد. آنها در تحقیق خود نشان می‌دهند که تعامل بیشتر در فضای سایبر، نشان دهنده تأثیرات کمابیش جهانی شدن فرهنگ و تعامل در فضای سایبر بر دانشجویان است و پیامدهای آن در جامعه در حال گذار ایران به طور محسوسی مشاهده می‌شود. وضعیت مذکور بر ماهیت آسیب‌زای تعامل در فضای سایبر بر هویت دینی دانشجویان دلالت دارد.

یافته‌های تحقیق با نتایج تحقیق ایلدریم (۲۰۰۵) همخوانی دارد. وی در تحقیق خود نشان می‌دهد که منبع مؤثر و غالب احساس تعلق برای دختران و پسران به ترتیب شامل خانواده، دوستان و مدرسه است. برای دختران به نسبت پسران، دوستان و مدرسه ارزش‌مندتر بودند و هویت دختران بیشتر از پسران تحت تأثیر عواملی نظیر ارتباطات و شادمانی بود. در مقابل پسران بیشتر به عواملی مانند خانه، تلویزیون و وسایل ورزشی توجه داشته و فعالیت‌های ورزشی بالایی در فرآیند خود ارزیابی پسران داشت. دختران بیشتر به سوی فعالیت‌های هنری و خلاق گرایش داشتند. برای هر دو جنس ویژگی‌های عاطفی عمومی مانند درستکاری، احترام و احساس ارزشمندی به عنوان معیارهای مهم ارزیابی خود دارای ارزش یکسانی بودند. همچنین در حالی که پسران مذهبی‌تر و میهن‌پرست‌تر بودند و نسبت به دختران علاقه بیشتری به اجداد خود داشتند، دختران نوع دوست‌تر بودند و بسیار بیشتر از پسران در روابط اجتماعی شرکت داشتند.

در این راستا پیشنهادات ذیل جهت تقویت هویت ملی و دینی دانش‌آموزان پیشنهاد می‌شود:

- خانواده‌های دانش‌آموزان تحت آموزش‌های خاص در زمینه ممانعت از حضور فرزندان در شبکه‌های اجتماعی مخرب قرار گیرند.
- برای کاستن از تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر هویت ملی، کاربران و به خصوص دانش‌آموزان، خبرهای ضد و نقیض در مورد مسائل سیاسی و ملی را پیگیری و از صحت و سقم آن مطمئن شوند. نیروی انتظامی می‌تواند با تکذیب یا تأیید مستند اخبار منتشره در حوزه مسائل ملی در شبکه‌های اجتماعی، میزان هویت ملی را افزایش دهد.
- کانال‌های مخصوص پیگیری، تأیید و یا تکذیب مسائل دینی در شبکه‌های اجتماعی ایجاد شود تا در موارد لزوم، کاربران به آن استناد نمایند تا میزان هویت دینی افزایش یابد.
- بحث و مناظره‌های علمی در حوزه مسائل دینی در شبکه‌های اجتماعی تولید و پخش شود تا دانش‌آموزان در مورد مسائل دینی در این شبکه‌ها سر در گم نشوند.
- پیشنهاد می‌شود برای جلوگیری از اثرات مخرب شبکه‌های اجتماعی بر هویت دینی، سیستم فیلترینگ هوشمند اجرا شود.

مطالعات علوم اجتماعی ایران، سال چهاردهم، شماره پنجاه و سوم، تابستان ۱۳۹۶

- هر چه محتوای برنامه‌های تولید داخلی صادقانه و دور از غرض ورزی باشد، رجوع به شبکه‌های اجتماعی مجازی برای دستیابی به مسائل دینی کاهش می‌یابد، بنابراین پیشنهاد می‌شود با کار صادقانه و تخصصی، از تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر هویت دینی کاسته شود.

بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش‌آموزان . . .

References

- Ahmadi, S. (2007). Evaluating the effect of Iranian national football team results in world cup of 2006 on the national identity of citizens. In seasonal magazine of Olympics. 15 (1): 85-95. (Text in Persian).
- Alavi, S., Janati Fard, F. & Meraati, M. (2010). The competition of religion and national identity in internet addicted people and not addicted ones. Cultural a social research. The research lab of human and cultural studies. 1(1): 107-119. (Text in Persian).
- Bavand, D. (2008). The abroad challenges and Iranian identity during history. The magazine of politic and economic information. 129(9): 130-138. (Text in Persian).
- Hafez Nia, M., Kaviani, R., Karimi Pour, Y. & Taher Khani, M. (2006). The effect of globalization on the Iranian identity (The sample study: The governmental university of Tehran students). The magazine of geo politic. 2(3): 1-21. (Text in Persian).
- Maleki, A. & Abbaspour, A. (2009). The social Evaluation of adults perspective on national identity and its elements. The marital knowledge, Magazine. 10(2): 159-176. (Text in Persian).
- Pempek, TA., Yermolayeva, YA. & Calvert, SL. (2009). College students' social networking experiences on Facebook. Journal of Applied Developmental Psychology. 30(3): 227-238.
- Rahimi Nejad, A. & Mahmoud, M. (2005). The evaluation of changes of identity and its relationship with self respect and stress in students. The magazine of literature faculty of Tehran. 159(46): 477-500. (Text in Persian).
- Razazi Far, A. (2010). The sample of socialization national identity. The magazine of national studies. 5(2): 25-47. (Text in Persian).
- Stefanescu, C., Chele, G., Chirita, R., Chirita, V. & Ilinca, M. (2007). The relationship between development identity and internet addiction: study. European Psychiatry Volume 22, Supplement 1, Page S200 - Abstract book, 15th AEP Congress.
- Tajic, M. (2010). The culture and Iranian identity chances and challenges. The magazine of national information. 4(1): 11-61. (Text in Persian).
- Walther Joseph, B. (1996). Computer mediated communication: Impersonal and interpersonal and hyper personal interaction. Communication Research, 23, 43.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی